

УДК 34.037

*Л. Я. Стрельбіцька**викладач кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
(Національний університет "Острозька академія")*

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД ЗАСУДЖЕНОГО

Механізм забезпечення прав засудженого в кримінальному процесі являє собою внутрішню узгоджену систему державних органів, громадських організацій, посадових осіб та громадян, залучених у сферу кримінального судочинства або тих, які відповідно до наданих їм повноважень можуть здійснювати на нього вплив. Діяльність даного механізму направлена на вирішення завдань кримінального судочинства та на охорону прав та законних інтересів учасників процесу.

У вітчизняному кримінальному процесі систему цього механізму складають: суд, прокурор, захисник, Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, спостережні комісії, міжнародні урядові та неурядові організації [1, с. 13].

Основною юридичною гарантією захисту прав і свобод людини, у тому числі і засуджених, виступає судовий захист. У випадку порушення прав і свобод людини держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі ефективний засіб правового захисту. Він передбачений ст. 2.3 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Контрольна діяльність суду має вирішальне значення для забезпечення процесуально-правового статусу засудженого на стадії виконання вироку. Правозахисна функція цього органу проявляється у

самому процесі здійснення судочинства: у засадах та принципах, яких суд повинен дотримуватись під час здійснення кримінально-виконавчого судочинства, у процесуальній формі.

Повноваження прокурора на стадії виконання вироку спрямовані на запобігання порушенням законності щодо особи засудженого. Виявлення останніх можливе шляхом розгляду заяв і скарг засуджених, опротестування незаконних наказів, розпоряджень і постанов адміністрації установ, у яких засуджені відбувають покарання, установ для примусового лікування і перевиховання. Прокурор має право вимагати пояснень від посадових осіб з приводу допущених порушень, хоча, на нашу думку, доцільніше було б сформулювати вказане положення у вигляді обов'язку, а не права.

У відповідності зі ст. 121 Конституції України нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів, пов'язаних із обмеженням свободи громадян, покладений на прокуратуру [2. с. 57].

У стадії виконання вироку, як і в усіх інших стадіях кримінального судочинства, прокурор зобов'язаний прийняти, передбачені законом заходи до усунення будь-яких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили.

Предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб в установах виконання покарань, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків.

Прокурор, який здійснює нагляд, має право: 1) у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для

примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитись з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; 2) перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень; 3) прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно перебуває в місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі або в установі для виконання заходів примусового характеру [3, с. 294].

Забезпечення права на захист та надання правової допомоги ст. 59 Конституції України покладає на адвокатуру. Предметом правозахисної діяльності є надання правової допомоги конкретним фізичним та юридичним особам. У кримінальному процесі такою особою є і засуджений, якому гарантується право на надання кваліфікованої правової допомоги, яку може надати лише адвокат.

При вирішенні справ у судах та інших державних органах України тільки адвокати можуть виконувати вказані види діяльності, і державні органи повинні взаємодіяти саме з ними при вирішенні наведених функцій адвокатури [4, с. 9]. Проте правову допомогу можуть надавати юрисконсульти, спеціалісти профспілок, нотаріуси, працівники міліції, митниці та інші органи. Засудженому до позбавлення волі правову допомогу може надавати прокурор, виходячи з принципів організації і діяльності прокуратури (ст. 6 Закону України "Про прокуратуру"), адміністрація місць відбування покарання, зокрема, в аспекті реалізації права засудженого на одержання інформації і роз'яснення умов відбування та порядку виконання покарання у вигляді позбавлення волі, фахівці в галузі права. На наш погляд, найбільш професійною, кваліфікованою

правовою допомогою належить визнати ту, що надають адвокати, які здійснюють свою діяльність на принципах верховенства права, незалежності, демократизму, гуманізму і конфіденційності з дотриманням Присяги адвоката. Адвокатура надає засудженому правову допомогу, що охоплює широке коло дій: допомогу в пошуку необхідного нормативно-правового акту, роз'яснення його змісту, сприянні у складанні клопотань, заяв, чи інших документів, надання консультацій, представництво інтересів засудженого в суді чи іншому державному органі тощо. Виступаючи як захисник засудженого у кримінальному судочинстві, адвокат здійснює захист його прав, свобод та законних інтересів (ст. 44 КПК України).

У державно-правовому механізмі забезпечення в Україні конституційних прав і свобод людини та громадянина істотна роль належить Президенту України, який відповідно до ст. 102 Конституції України виступає гарантом прав і свобод людини й громадянина. Саме від його діяльності багато в чому залежить реалізація громадянами своїх конституційних прав і свобод. Оскільки Президент України обирається на свою посаду усім народом України, то ця обставина зобов'язує його діяти в інтересах усього народу, а не в цілях якихось політичних сил чи соціальних прошарків.

Так, Президент України згідно з п. 27 ст. 106 Конституції України здійснює помилування, чим і забезпечує правовий статус засудженого.

Процедура здійснення помилування визначається Указом Президента України від 19.07.2005 року "Про положення про здійснення помилування", згідно з нормами якого підготовку матеріалів для розгляду клопотань про помилування, а відповідно і з'ясування ставлення засудженого до помилування здійснює Управління з питань помилування Адміністрації Президента України [5].

Контроль за дотриманням прав і свобод людини й громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Його роль і авторитет в державі постійно зростають, про що свідчать численні звернення громадян із скаргами на порушення їх конституційних прав.

Хоча рішення, які приймає Уповноважений, не мають юридичної сили, але він щорічно представляє доповіді парламенту, який приймає відповідні заходи до порушників закону.

Свою діяльність Уповноважений здійснює на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини та громадянина. Такі звернення подаються Уповноваженому протягом доби після вчинення порушення. За виняткових обставин цей термін може бути Уповноваженим продовжений до двох років.

Звернення, які розглядаються судами, Уповноважений не розглядає [6].

Громадський контроль за дотриманням прав засудженого здійснюється спостережними комісіями. Вони, згідно Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах" від 01.04.2004, разом з органами і установами виконання покарань вносять до суду за місцем відбування покарання засудженими подання щодо: умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. На підставі інформації органів і установ виконання покарань ведуть облік осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, організовують громадський контроль за поведінкою цих осіб та проведення виховних заходів за місцем їх роботи (навчання) і проживання протягом невідбутої частини покарання [7].

На нашу думку, інститут спостережних комісій є пережитком радянської доби. У разі необхідного реформування стадії виконання вироку, ухвали, постанови, а саме: запровадження при розгляді питань, пов'язаних з виконанням вироку обов'язкової участі засудженого та його захисника, встановлення обов'язкового проведення судового слідства, потреба в існуванні спостережних комісій відпаде.

Важливу роль у забезпеченні правового статусу засудженого, мають відігравати і міжнародні органи. Передумовою цього є положення ч. 4 ст. 55 Конституції України, яким визначено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [2, с. 23].

Що стосується міжнародних організацій по захисту прав людини, то центральне місце серед всесвітніх міжурядових організацій по захисту прав людини займає Організація Об'єднаних Націй (ООН), згідно зі ст. 1 Статуту якої здійснення міжнародного співробітництва у заохоченні та розвитку поваги до прав і свобод людини є одним із основних завдань її діяльності.

Щодо європейських міжурядових організацій по захисту прав людини, то провідне місце серед їх займає Рада Європи, яка включає Європейський суд з прав людини (м. Страсбург).

Засуджений на кримінально-процесуальній стадії виконання вироку, ухвали, постанови, зокрема, може застосувати для оскарження рішення національного органу наступні статті конвенції: 1) ст. 6, яка гарантує кожному право на справедливий та відкритий розгляд протягом розумного строку його справи неупередженим судом, встановленим законом; 2) ст. 13 – гарантує кожному право на ефективний правовий захист у відповідному національному органі та інші.

Отже, наша держава створила велику кількість різноманітних органів, які сприяють забезпеченню прав та законних інтересів її громадян, в тому числі і засуджених. Проте виникає також необхідність у налагодженні чіткої взаємодії між ними з метою здійснення ефективної та результативної правозабезпечувальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засудженого до позбавлення волі. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Ю. А.Чеботарьова. – Х., 2005. – 22 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України . – 1991. – № 53. – Ст. 793.
4. Варфоломеева Т. В. Науково-практичний коментар до Закону України "Про адвокатуру". Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність: Зб. нормат. актів; Коментар / Т. В. Варфоломеева, С. В. Гончаренко ; Академія адвокатури України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 432 с.
5. Про положення про здійснення помилування : Указ Президента України від 19.07.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29. – Ст. 1705.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
7. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. N 429 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 905.

Стрельбіцька Л. Я.

Механізм захисту прав та основних свобод засудженого

В даній статті визначаються та дається загальна характеристика державних органів та громадських організацій, які здійснюють захист прав та законних інтересів засудженого при провадженні кримінального судочинства

Ключові слова: механізм, засуджений, помилування, адвокатура, Конституція України

Стрельбицкая Л. Я.

Механизм защиты прав и основных свобод осужденного

В данной статье определяются и дается общая характеристика государственных органов и общественных организаций, которые осуществляют защиту прав и законных интересов осужденного в процессе уголовного судопроизводства

Ключевые слова: механизм, осужденный, помилование, адвокатура, Конституция Украины

Strelbitska L. Ya.

The mechanism of protection of the rights and basic freedoms of the convict

In this article the state public organs and public organizations which carry out the protection of the rights and legal interests of the convict at realization of the criminal court proceedings are determined and their general description is given

Key words: mechanism, convict, mercy, advocacy, Constitution of Ukraine